

Четете Иоана, вие които дирите в постоянната обнова на нъщата, в неизмънно-цвѣтущата младостъ на свѣтосъзданието — тройното сияние на хубавото, добротото, истинното.

Апостолъ, евангелистъ, пророкъ, Иоанъ бѣ, измежду всичкитѣ приятели на Исуса, онзи който най-дълбоко вникна въ потайността на божествената красота и любовъ — тѣзи вѣчни предмети за сърцане и размисление на артиститѣ и философитѣ.

Евангелистъ Иоанъ не е само Боговедецъ. Той е Боговидецъ. Той е съзерцавалъ Богочовѣка. Той е свидетелъ на най-великото събитие въ общосвѣтовната история — обновата на човѣшката душа, пресътворението на човѣчеството.

Иоановата речъ е като единъ далекогледъ, който съкращава дългата верига на столѣтията — и презъ който ние виждаме Богочовѣка да повтаря предъ насъ своитѣ свещени подвизи и чудотворства!

У Евангелиста Иоана мисълта е като свѣтлавица на душата — а думата и слогътъ сѣ като мълния, която последва свѣтлавицата и почти се слива съ нея.

Евангелистъ Иоанъ ни дава да разбереме, че тукъ — на земния свѣтъ — нашата любовъ бива размѣсена съ повсечасни вълнения и тревоги.

Той ни показва, че тѣзи тревоги сѣ неизбѣжни — че тѣ сѣ плодъ на плътта въ която стои затворена нашата душа. . . .

Въ отвѣдгровнитѣ сфери нашето щастие ще състои въ любовъ вѣчно еднаква, въ любовъ вѣчно тиха и спокойна!

Учението за бащинството на Бога е най-великата реформа извършена отъ християнството.

Богъ-Баща — то значи Човѣчество-Семейство.

Богъ-Баща — то значи братство между хората.
Богъ-Баща — то значи любовъ поставена въ основитѣ на всѣка човѣшка уредба.

Въ предхристиянски времена стоицитъ думаша:
— Усвършенствувай себе си и не мисли за нищо друго.

Християнитѣ думаша:

— Себе си ще усвършенствуващъ само като работишъ за усвършенствуванието на ближния си!

Защо се дивите когато Евангелието говори за възкресени мъртвеци?

Не вършашъ ли сѣщото чудо онѣзи, които смогватъ да всѣдятъ въ душата на вѣроотстъпника покаяние и богопочитание.

Исусъ не наложи новъ редъ на души покорени. Той възвести новъ животъ на сърдца облекчени. Той не постави въ ржцетѣ на своитѣ последователи мечове и копия; той ги въоръжи съ милосърдие; той насади свѣтлостъ въ тѣхната съвѣсть.

Християнското обществено обновление не бѣ плодъ на една революция; то възникна отъ благата вѣсть Христова!

Насади любовъ въ душата си и въ душата на ближния си.

Прояви вѣрата си въ Бога чрезъ милостъ и преданостъ къмъ човѣчеството.

Ето въ нѣколко думи учението на Исуса Христа. Има ли нужда отъ доказателства, че това учение произтича отъ божественъ източникъ?

Какво друго би могло да бѣде едно божествено учение?

22.

Братство, любов, милосърдие, състрадание, покаяние, надежда, вѣра — Спасителътъ ги всади навѣки въ своята църква, въ душата на своитѣ ученици и поклонници. . . .

Едно свойство, едно преимущество само той задържа и запази за себе си — раздаване на скърбящитѣ утѣха. Но тѣ трѣба да направятъ сърцето си достойно за подобенъ даръ!

23.

Истината отвежда къмъ съвършенство, което е целъ на живота.

Християнството е тържество на истината. То разкрива законитѣ на живота.

Богочеловѣкътъ каза:

„Азъ съмъ истина и животъ!“

А това значи, че Той е истина, която оплодотворява живота, че Той е животъ, който увѣковѣчава истината.

24.

Мамиятъ се онѣзи, които думатъ, че Богочеловѣкътъ е отнесълъ съ себе си тайната на своитѣ чудеса.

Той научи своитѣ поклонници да чудотворствуватъ — или, по-вѣрно, той продължава, чрезъ тѣхъ, да върши чудеса.

Когато поставяме хищници и насилници въ пѣтя на нравствената и духовна обнова — не пресъздаваме ли починали същества — не възкресяваме ли мъртвечи?

25.

Милосърдието е най-свѣтла форма и най-високъ изразъ на християнската добродетель.
Човѣцитѣ сж деца на Бога.

96

Живѣя въ Бога не значи нищо друго освенъ живѣя съ милостъ къмъ децата на Бога.

26.

Богъ ли диришь?

Ще го намѣришь — ако си добъръ къмъ неговитѣ създания.

Но помни, че неговитѣ създания — то сж, преди всичко, неговитѣ рожби, сиречь създаденитѣ по неговъ образъ и по негово подобие живи твари.

Християнството донесе, въ земнитѣ сфери, милото и успѣшното, благодатното и живоносното учение за бащинството на Бога.

Бого почитаха — като Творецъ — и езичницитѣ.

Но християнството прогласи и установи, че Богъ е Творецъ и Отецъ, че Богъ е Творецъ защото е Отецъ, че Богъ е Отецъ защото е Творецъ, — което значи, че Богъ е създалъ свѣта отъ любовъ и чрезъ любовъ; че Богъ е пръвъ Родителъ на човѣцитѣ, и следователно пръвъ тѣхъвъ закрилникъ.

Какво иска, прочее, отъ насъ, Небесниятъ Отецъ, каква е първата длъжностъ възложена намъ отъ Него?
Да обичаме децата му!

— Бждете добри и великодушни, обичайте се като братя, помагайте си!

Тази е вѣрховната божия повеля къмъ човѣчеството.

И тази повеля ни показва способа да се доближиме до Началото на всѣко добро, до Извора на всѣки животъ.

Нашето временно послание на земята състои отъ любовъ и милосърдие.

Любовъта и милосърдието сж дветѣ крила съ които можемъ да се издигнемъ до Бога.

27.

— Кой човѣкъ е добъръ християнинъ? — питатъ мнозина . . .

7

97

На това питане ние бихме дали следния отговор:

Добър християнин е онзи, който дълго време е страдал, без да бъде накарнена неговата душевна благодат.

Добър християнин е онзи, който е бивал свидетел на всякакви неправди без да бъде разклатено неговото доверие в Бога.

Добър християнин е онзи, който е винаги отвърщвал с прошка, с братско помагане и милосърдие на онъзи, които са го хулели, гонели, оскърявали и онеправдавали.

Добър християнин е онзи, който живее с любов и чрез любов, който люби, за да живее, и живее за да люби.

Добър християнин е онзи, който дири покой и радост само в успокоението и ображдането на ближния си.

Добър християнин е онзи, който отъждествява дължността с самопожертвуванието — и чрез това отъждествяване побеждава всичките прѣчки и мъчности на живота.

Истинският християнин съгласува своите наклонности и пожелания с религията; лъжехристиянинът съгласува религията с своите наклонности и пожелания.

28.

Не се чудете задето добрия християнин бива почти винаги неоченен и непризнат от своите съграждани.

Всѣко превъзходство прави човѣка да бъде чуждъ между своите, изгнаникъ всрѣдъ рода си.

А кое превъзходство стои по-високо от превъзходството на добрия християнин?

29.

Християнинът поддържа вѣрата си чрезъ любов, любовта си чрезъ надежда.

Той вѣрва, защото люби, любя защото се надѣе. Надеждата — мощната, неуклонната, несъкрусимата, живоносната надежда — му думва повседневно, че неговият Творецъ ще му засвидетелствува, отврѣдъ гроба, благодарността си, сиречь ще му дари закрилата си и благословиението си — не временно, но до изтечение на вѣковете.

* * *

Впрочемъ, за своето блаженство в отъждземнитѣ обиталища християнинътъ нѣма нужда отъ следсмъртни доказателства. Още презъ земното си битие той чувствува в душата си благодат и жизнерадост — които са слабъ образъ, но образъ реаленъ и неоспоримъ на безконечна добротина!

30.

Животътъ е чаша пълна съ горчевини.

Философията ни съветва да изпиваме до капка тези горчевини — безъ всякаво роптание и противление...

Християнското учение ни казва, че това не е доста, — и че сме длъжни да отпиваме по нѣколко глътки и отъ чашата на ближния си!

31.

Християнското учение е слънце, което свети за всички човѣшки племена.

Философската доктрина е самотна звезда, която свети за шепа хора.

32.

Науката лѣкува ранено тѣло — но не премахва бѣлега отъ заздравѣлата рана.

Християнството лѣкува ранена душа — като изглажда всѣка следа отъ раната.

33.

Блаженный Августинъ ни дава следния съветъ:
— Недейте раздѣля тѣзи две нераздѣлни работи
— задружната молитва, сиречь задружното приобщение
къмъ Богочеловѣка, и задружниятъ устремъ къмъ
напредѣкъ!

34.

Блаженный Францискъ Асизскій¹⁰² думалъ:
— На онзи, който може да обича безкрайно — поволено е да върши каквото ще!

Мисълта на Асизския великанъ е тая:
— Безграничната любов издига една дебела
и висока стена между грѣха и душата на християнина.
И да сгрѣши — той ще сгрѣши отъ преголѣма любовъ.

35.

Борбата, която ни се налага отъ християнското учение
не е никога двубой — а самоборство.
Богъ не ни казва: — Мъчи се да надвиешъ ближния
си!

Той ни казва: — Мъчи се да надвиешъ себе си.

36.

Светостъ — то е любовъ разумна, любовъ която
нѣма потреба отъ закони и наредби — любовъ която
е сама за себе си законъ и наредба — понеже не е
способна да сгрѣши!

37.

Светецъ може да не бжде ученъ човѣкъ, но той
знае това, което много учени хора не разбиратъ: че
страданияето е благодать, че болката е благословение.

38.

Кое правѣше християнитѣ отъ първия въкъ следъ
Христа тѣй дързновени, тѣй неустрашими, тѣй мѣжествени
и крепки?

Съзнанието, че мѣжечичеството е нѣщо много по-
славно отъ тържеството!

39.

При голѣма мъжа, при тежка жалейка, никаква
философия не донася облекчение на нашето сърце. . .
Намъ се налага тогава следната алтернатива:

Или да се вдадемъ въ отчаяние — или да паднемъ
на колѣне предъ Кръста на Спасителя!

40.

За материалиста идеалътъ е разкошно нѣкакво
въображение, благовидно нѣкакво играло на ума.

За християнина идеалътъ е катадневна пища¹⁰³ на
сърцето.

41.

Виждалъ ли си, драги читателю, дете бозайниче
когато бие бозкитѣ на майка си?

Такова дете е христоотстъпникътъ!

И той бие бозкитѣ на майка си — като се опълчава
противъ християнството — противъ тоя чудотворенъ
източникъ на животъ, на радостъ, на морална обнова,
на сила и на утѣха!

42.

Молитвата на истинския християнинъ не е настоя-
чиво нѣкакво просене, не евопѣль на човѣкъ жаднѣящъ
за земни блага.

Неговата молитва е възходъ духовенъ.

Неговата молитва е проява на божественото у
човѣка.

За него — моля се значи: общувамъ съ Небесния
Баща.

43.

Молитвата е възходъ на душата къмъ нейния тво-
рець, думать много духовни наставници.

Към тия мъдри думи страдалецът християнинъ,
— онзи който въ своите мъки и болки е дирилъ под-
крепа у Бога — би могълъ да прибави следното опре-
дѣление:

Молитвата е църъ!

44.

Молитвата е винаги ползотворна и живоносна.
Като се молиме на Бога, ние съзнаваме своята
немоощъ.

А като съзнаваме своята немоощъ, ние се усилиме.
Самопознанието е първото условие за укрепване
на духа, и въобще първата крачка къмъ всѣко
унапредване.

45.

Както подиръ единъ хубавъ концертъ ухото ни
запазва дълго време споменътъ на мелодитъ, които
сж ни очаровали — утринната молитва остава въ ду-
шата ни, презъ цѣлия день, като единъ отблъсъкъ отъ
нашето духовно единение съ общия нашъ баща и за-
крилникъ!

46.

Всичкиятъ добродетели и духовни блага сж соли-
дарни.

При религиозна разединеностъ не е възможно
морално единство; а гдето липсва морално единство
— мъчно се насажда народно единодушие.

Само общата църква опятва къмъ добро уреж-
дане на общото дѣло, — а обща църква значи един-
на църква!

47.

Най-грозенъ признакъ на упадъкъ въ църквата е
замѣстването на евангелския апостолатъ и на духов-
ното наставничество съ кабинетни богословски заня-

тия, съ повсечасни прояви на ученостъ и начетеностъ,
съ професорска словоохотливостъ и сладководностъ.

Това явление е особенно тѣжно въ времена кога-
то обществото преживява люти морални кризи, въ
времена когато хората сякаш се превръщатъ въ дву-
ноги вълци, въ времена когато всѣки ратува противъ
всички — и всички ратуватъ противъ всѣкиго.

Духовни лица да разправятъ — въ такива времена
— каква е била литургията у първите християни, или
какви промѣни е претърпѣла тя презъ дългътъ нанизъ
отъ столѣтия, да разправятъ какви повеления и поста-
новления сж издавали разни събори по разни църков-
ни въпорси — духовни лица, казвамъ, да се задоволя-
ватъ само съ подобна буквоедска дейностъ, когато
обществото сгива, духовни лица да ограничаватъ свое-
то свето пастирство съ изучаване на далечното минало
когато настоящето отвеща къмъ бездѣнна яма и ги-
бель — всичко това сж работи, които позорятъ църк-
вата и обезплодяватъ нейната мисия посрѣдъ човѣчес-
твото...

На такива духовни лица ние бихме рекли:
Нека книжната работа не пресушава свещенната
струя на челоуѣколюбieto.

Нека това, което се диктува отъ ума отстъпи
мѣсто на това, което се иска отъ сърцето.

За истинския християнски деецъ научната истина
трѣбва да бжде слугиня на вѣрата — иначе тя не би
била друго освенъ безплодно мъдруване.

За истинския християнски деецъ нѣма религио-
зень дългъ безъ самоотверженостъ и взаимна помощъ.

За истинския християнски деецъ добродетель има
само една — добрината: всички други добродетели
изхождатъ отъ нея.

За истинския християнски деецъ вѣрата живѣе и
свѣтлѣе чрезъ милосърдие.

Човѣшкиятъ сжщество правятъ зло или отъ любовъ
къмъ злото — или отъ неразбиране — или отъ не-
хайство.

По никакъв начин не бихме си позволили да твърдиме, че нашето духовенство прави зло отълюбовъ къмъ злото.

То прави зло отъ нехайство, отъ липса на ревност и усърдие, отъ задръмалостъ, отъ забравата.

И поради този му недостатъкъ, ние ще му напомнимъ следното етическо правило:

— Хубаво нѣщо е да не прави човѣкъ зло, но еднакво хубаво нѣщо е да не се въздържа отъ правене добро!

48.

Чрезъ християнско наставничество, добре уредено, ние можемъ да подобримъ съдбата на едно племе — но чрезъ политика не можемъ да подобримъ участъта на християнската църква.

Християнското учение, което насажда любов между хората, помага едновременно и на публичните дейци да изпълнятъ своята мисия; то усиля солидарността между единородци; а солидарността е една отъ формитѣ или една отъ последицитѣ на любовта.

Обаче политиката, която е средство за уреждане на временни и промѣнчиви интереси не може да направи нищо въ полза на вѣчнитѣ и неизмѣнни интереси, които се намиратъ подъ надзора и закрилата на църквата.

Отстина, историята ни казва, че често е имало спогодба и съюзъ между църквата и политическата власть.

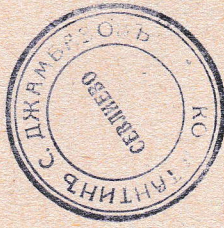
Но какъвъ е биваль винаги този съюзъ?

Той е изхождалъ изъ една отъ следнитѣ две причини:

Или църквата по своя вина е изгубвала съчувствието и поддръжката на обществото, изпадала е въ тежка непопулярностъ, и е подирвала мощната подкрепа и помощъ на политическата власть; или полити-

ческата власть, пакъ по своя вина, се е виждала нарязана и осмивана отъ народнитѣ маси и е подирвала защитата и препорѣжка между служителитѣ на олтаря и тълкователитѣ на божие слово.

И въ двата случая — политико-църковниятъ съюзъ е биваль гибеленъ само за свещенно служители и иерарси; само църквата — олетнена и виновна предъ очитѣ на народа — е бивала строго изобличавана задето е сдружила амвона съ трибуната, задето е отъждествила благовестуването съ мегданскитѣ витийства. Колкото за политиканитѣ — тѣ сж винаги излизали неопредени отъ казания съюзъ: тѣ сж хора окаляни и очернени, — а окалянитѣ и очерненитѣ сж неопетнитими!

IV ОТВЪДЪ ГРОБА

1.

Поставете всёко ваше желание и стремление, всёко ваше възделение и обаяние, отвъдъ земния животъ. Раздвоете се: върата си задръжте отсамъ гроба — любовта си насадете отатъкъ гроба.

По тоя начинъ гробътъ не ще бжде мостъ между васъ и неизвестността — а ще бжде съединителна чърта, така да се рече, между дветъ половини на вашето духовно същество.

За васъ не ще има вече смъртъ!

2.

Обичайте съ всичкитъ сили на душата си — обичайте дължността си, обичайте ближния си, обичайте отечеството си, обичайте челоувчеството, — обичайте преди всичко, надъ всичко и повече отъ всичко Бога, — обичайте както обича единъ светець, като превърнете сърцето си въ една бездна отъ любовь: смъртъта тогава не ще има никаква власть надъ васъ!

Какъ би било възможно щото това малко произшествие — което трае петь минути — смъртъта, да разруши и унищожи любовьта на единъ светець, си-речь най-всеобемното и безконечно нъщо на свѣта?

3.

— Мене ме има на бълъ свѣтъ, но ме има, за да се прослави чрезъ мене могъществото на всеобемната

и испоглъщаваша смъртъ. Моето съществуване е едно отъ формитъ на гибелта. Азъ съмъ една минутна искрица между две черни ями, моето начало и моя край. Човѣшко същество — то значи преходно про-видение!

Горе-долу тѣй разсждаватъ онѣзи, които отри-чатъ съществуването на душа безсмъртна.

Недейте спори съ подобни игродумци.

Само духопомрачени софисти могатъ да твър-дять, че това, което мисли и чувствува вътре въ насъ, и което обладава качества несъвмѣстни съ свойствата на материята, не съществува. Само хора смразени съ здравия разумъ могатъ да твърдятъ, че това, което мисли и чувствува вътре въ насъ е производъ на плътта.

На това питане — може ли нъщо да погине съ-вършено, да излезне безследно — обществената съ-вѣсть е винаги отговаряла: не!

На това питане — нъщо може ли да се превърне въ нищо — общочовѣшката логика е винаги отгова-рjala: не!

Както и да бжде отмахнато едно нъщо — то не ще бжде премахнато, а ще бжде само премѣстено. Гдето и да бжде отпждено едно нъщо, то все пакъ ще се намира негде, сиречь тамъ гдето е отпждено.

Нищожеството е единичното нъщо, което не съ-ществува.

По дефиниция, нищожество значи: нъщо което не се намира нийде.

А като е тѣй, нищо не бива заставено да дири убъжище въ нищожеството, въ това нищожество, кое-то не се среща никжде.

Иначе казано — нищо което съвтува на свѣта не престава да съвтува — нищо не умира.

Вънкашенъ изгледъ, форма, редъ, начини — мѣ-няватъ се; но сжцината на живота не е въ тѣхъ. Живо-

тътъ стои въ интимната вътрешна мощь, мисляща, самосъзнаваща се мощь.

Тая мощь е независима отъ веществото. Веществото не може да ѝ наложи своята участь.

Да, смъртъ нѣма; смъртъта пресажда, не изтрѣбва. Това, което е — ще бѣде — и ще пребѣде.

Моето азъ — тѣй силно чувствувано у мене — е безконечно и вѣчно — понеже „е“, Моето азъ е, тѣй да река, вградено въ животь вѣчень, въ безконечно сѣществуване. То не може да иде никѣде извънъ сѣществуванieto. То не може да бѣде въ свѣта и едновременно да бѣде вънъ отъ свѣта!

Отрѣжете ми едната рѣжа — и после другата — отрѣжете ми едната нога — и после другата — азъ продължавамъ да чувствувамъ моето азъ.

Ако чувствувамъ моето азъ, и го чувствувамъ пълно и непожтнато, когато ми се отнема половината отъ моята плътъ, — защо да не бѣде така и когато ми се отнеме цѣлата плътъ?

Ако душата не се солидаризирва оъ преполовеното тѣло — и продължава мощно да сияе, въпрѣки това грозно окастряне — не става ли явно, че никакви тѣлесни видоизмѣнения не сѣ въ състояние да причинятъ нейното затмение?

Кѣде отиваме отвѣдъ гроба — ние не можемъ ясно и точно да опредѣлимъ.

По каквъ начинъ ще продължаваме отвѣдъ гроба нашия духовень развой, едва наченатъ въ тоя земень свѣтъ — ние не знаемъ.

Но има едно твърдение, едно увѣрение, отъ което нашиятъ разумъ никога не ще се откаже: то е че духовень свѣршекъ — като последна фаза на духовното битие — не сѣществува. Всичкитъ съставни части на всемира — вещественни и духовни — сѣ потрѣбни за неговия развой и затова сѣ били създадени; вещественитъ мирови части не могатъ да сгинватъ, — не могатъ да сгинватъ и духовнитъ; нищо се не губи, и

нико сѣществуване, по самата причина, че е сѣществуване, равносилно е съ безсмъртие.

Теолозитъ думатъ: Богочеловѣкътъ склони да умре, за да осмърти смъртъта.

Свѣстѣта на човѣшкия родъ прибавя:

Смъртъта е все пакъ животь. Смъртъта е единъ отъ много изрази и образи на живота!

4.

Смъртъ всеобемна, всепобедна, всепоглѣщаваща — това би било тържество на разрушението.

При подобна смъртъ — свѣтъ и нищожество би били равнозначаци работи, — битието би се превърнало въ небитие.

Възможно ли е такава всеосмъртъване, такава общо изтрѣбление имащо за единственъ законъ смъртъта? Не!

Цѣлъта на всемира не може да бѣде нищожество всемирно.

Нищожество всеобемно — то би било отрицание на всичко, значи и отрицание на себе си.

Всеотрицанието доказва противното на каквото иска да докаже.

Па и нѣмаме нужда отъ философски умувания, за да достигнемъ до такава заключение.

Доста е да имаме добро око.

Който знае да наблюдава развой на космическата организация — вижда навредъ тържество на жизненитъ сили, тържество на енергията и хармонията.

5.

Смъртъта не е въ състояние да унищожитъ доброто, истинното, хубавото, които обитаватъ въ душата на мѣдрецъ и праведника.

Душата на мѣдрецъ и праведника отражава душата на вселената.

Доброто, истинното, хубавото, това сж редътъ, хармонията, силата, енергията, законътъ — които ца-битие — а противъ тѣхъ смъртъта е немоцна, безвредна.

Смъртъта по никаквъ начинъ не може да се счита за властъ нѣкаква надъ творенията. Само моцъ творческа може да упражнява властъ надъ творенията. Смъртъта — не бидейки моцъ творческа, не е и моцъ разрушителна. Да би могла да премахва и погубва всичко — смъртъта би била принципъ на нищожество — поставенъ срещу принципа на съществуванieto, и въ постоянна борба съ него. Подобенъ двубой нѣма въ всемира. Никѣде се не вижда ни най-малкъ устремъ къмъ изтрѣба. Навредъ се развивать унапредвать, свѣтлѣять сили, стихии и сжщества. Навредъ има движение, и всѣко движение поражда преобразование, усиля реда. Животътъ тържествува навредъ.

Що е смъртъта, всжщностъ?

Фаза въ развоая на тваритѣ. Стадий въ унапредването на сжществата.

Тая фаза, тоя стадий сж времененъ преломъ. Тѣ сж явления преходни. Тѣ нѣмать никаква общностъ съ вѣчността. Тѣ изчезвать въ времето, — а времето се губи въ бездната на вѣковетѣ.

6.

Смъртъта, погледната като развала или разчленение на единъ организмъ — не може да засѣгне работя нѣма никаква властъ върху живота на духа.

И действително, развитието на духа е сврѣхпространствено и сврѣхвременно — понеже той може да обхожда грамадни разстояния безъ да се движи отъ едно мѣсто на друго, — и понеже може да се прена-

ся въ разни епохи и да разглежда течението на вѣкоштъ, безъ да напуца своето време.

Смъртъ, думать нѣкои хора, то е мѣрка, предѣлъ, граница.

Да, за плътъта това е вѣрно. Но духътъ е несъмнѣтенъ съ каквото и да било измѣрване, ограничение.

На твърдението, че смъртъта е край на всичко — духътъ отговаря:

Край за мене нѣма. Когато измѣрвамъ вселената и стигамъ до нѣкаква прѣчка — азъ знамъ, че тая прѣчка е минутна, знамъ че тя не е сврѣшекъ — знамъ, че отсамшната страна на единъ предѣлъ доказва, че има отвждна страна. А това, което намирамъ въ вселената — азъ го намирамъ и въ себе си, понеже съмъ часть отвждна отъ вселената, сжщество самостоятелно, вселена въ вселената!

7.

За да се освободите отъ гнета на земнитѣ грижи, — за да издигнете сърцето си по-високо отъ сждбата, — спохождайте често гробището.

При гроба на единъ баща, на една майка, на единъ братъ, на единъ приятель, вие ще се укрепите въ убеждението, че краткиятъ земенъ животъ не е друго нѣщо освенъ пригответелна школа за безконецъ, сврѣхеменъ животъ.

Ако речеме, че вселената има граници — че тѣзи граници сж единъ видъ стени задъ които не съществува вече нищо — човѣшкиятъ разумъ и човѣшката логика отговарять:

— Една стена има отсамшна страна и отвждна страна; единъ предѣлъ има отсамшенъ просторъ и отвжденъ просторъ; кждето и да се намира границата на вселената, задъ нея се ширѣ друга вселена. Значи, вселената, всжщностъ е безгранична!

Исто така трѣба да разсжждаваме и за гроба. Гробътъ означава нѣкакво измѣрване въ непрекъсва-

ния развой на битието, нѣкакъв белегъ въ безконечността, и нищо повече. Само „н и щ о“ би могло да се превърне въ „н и щ о“; но отъ „н ъ щ о“ не може да стане „н и щ о“; реалното гдето и да бѣде премѣстено ще се намира непремѣнно тамъ гдето е премѣстено; човѣшкиятъ животъ, гдето и да бѣде пренесенъ, ще продължава непремѣнно да се развива тамъ гдето е пренесенъ. Нищожеството е о т р и ц а н и е навсѣко сжѣствование — сиречь нищожество не сжѣествува. Да нѣма нѣщо на свѣта — че да се появи то — това е невъзможно. Отъ нищо не изхожда нищо; така сжѣщо „н ъ щ о“ да свѣтува на свѣта, и послесъвършено да излезне, това е невъзможно: нищожеството не може да засѣгне никакъв животъ, понеже то само е лишено отъ животъ.

Ако нѣщо подлежи на унищожение — то е нищожеството — което само унищожавя себе си — което сѣкашъ дума: „Мене само нѣма на свѣта. Всичко което е поставено въ реалния свѣтъ, въ живия свѣтъ, изпълнява една функция потребна на свѣта — и поради това не може да погине, не може да липса отъ свѣта. Духъ и тварь — всичко съставлява условие за развой на всемира, — всѣки животъ е частъ отъ колективния свѣтовенъ животъ; нищо не може да пропадне, да се провали; сборътъ отъ сили, стихии и сжѣствата, образува една цѣлостъ непокътната, неприкосновена, непогибваща, вѣчна. Само азъ, нищожеството, съмъ нѣщо ненуждно, излишно, понеже нѣма за мене никаква функция посрѣдъ вѣчнината на нѣщата, понеже не сжѣествувамъ!“

8.

Идеята за умирање — за неуклонно и неизбѣжно умирање — тревожи хиляди човѣшки сжѣства. Хиляди хора не смогватъ да се примирятъ съ мисълта за неочаквано и грубо прекращаване на земното имъ поприще.

112

Тѣ треперятъ предъ перспективата че ще бѣдатъ единъ день прострѣни на една постилка — бледни, сломени, разбити — безчувствени.

Треперятъ тѣ — и всѣки день изнемогватъ подъ нѣта на своя страхъ, и всѣки день по малко мратъ, преди да умратъ всецѣло, преди да умратъ за винаги. А цѣрътъ противъ тая уплаха, противъ това грозно видение, е известень. Той е билъ опитванъ десетки въкове наредъ — и е познатъ по своето благотворно действие.

Какъвъ е тоя цѣръ?

Любовьта!

Любовьта къмъ Бога — сиречь общение на творението съ Творецъ.

Любовьта къмъ рода — сиречь общение на братъ съ милиони братя.

Цари ли тая двойна любовь въ вашето сърце, обзема ли тя вашитѣ мисли до samozабрава — вие сѣкашъ бивате еманципирани отъ властѣта на смъртьта.

Любовьта премахва — дума единъ великъ книжовникъ — не само страха отъ смъртъ, но дори и мисълта за нея!

9.

Науката ни учи да живѣеме добре.

Но тя нарича добро ползотворното.

Религията сжѣщо ни учи да живѣеме добре.

Но доброто за нея е душеспасителното.

Като ни учи да живѣеме добре, науката не смогва да забули предъ очитѣ ни ужаситѣ, които царуватъ при прага на гроба.

Има учени човѣци, които умираатъ съ грозна разнебитеностъ и немощъ въ душата.

За религията изкуството да живѣеме добре — *ars bene vivendi* — не е друго нѣщо освенъ изкуство да умираме добре — *ars bene moriendi*.

8

113

Иначе казано, религията ни учи да мислимъ за последния си часъ — да се приготвяме за него чрезъ неопетнената чистота на нашия животъ.

Поради това смъртъта на вѣрващия може да се нарече жизнерадостна смъртъ.

Подобна смъртъ е благочестие превѣрнато въ до-бродѣтина.

Въ никой моментъ на живота усмивка върху чо-вѣшко лице не е тъй мила и свѣтла — както бива, въ сетния му часъ, върху устнитѣ на християнина.

10.

Пѣтникъ разказва това:

— Бѣхъ въ Атонъ, гостенинъ на мѣнастиря Х. . . Натоваренъ бѣхъ отъ едно археологическо дружество да разгледамъ историческитѣ бележитости и драго-ценности, които се намиратъ въ това свето живѣлище.

Единъ недѣленъ день, когато бѣхъ отишълъ да присѣдствувамъ на божествената литургия — внезапно се усѣти доста силенъ трусъ. Богомолцитѣ миряни — гости като мене — се разбѣгаха. Но монаситѣ не се помръднаха отъ мѣстата си, и службата бѣ продъл-жена и довършена тихо и спокойно.

Презъ дня попитахъ едного отъ монаситѣ:

— Какъ смогвате да спазите душевния си покой дори и въ минути когато земята играе — и когато храмътъ въ който служите може да се събори върху главитѣ ви?

Монахътъ ми отговори:

— Ние сме свикнали съ идеята за умирање; на живота ние гледаме като на приготвление за преми-наване въ сврѣхживотъ. Иначе казано, ние сме убе-дени че целтъта на живота е добра смъртъ, сиречь смъртъ чиста и света. Тая добра смъртъ — ние пра-вимъ всичко възможно да я заслужимъ. Защо да се страхуваме тогава отъ нея? Защо да се страхуваме

отъ смъртъ, която предъ нашитѣ очи е продължение на живота, — отъ смъртъ която е животъ?

11.

— Сократе, боиш ли се отъ смъртъ?

— Не!

— Значи у тебе нѣма никаквъ страхъ?

— Не мога да кажа това!

— Азъ тъй мисля — че който не се бои отъ смъртъ, отъ нищо не се бои!

— Смъртъта не е вещь нѣкаква, стихия нѣкаква, сила нѣкаква. Тя не е образъ на нѣщо реално, не е самостоятелно нѣкакво същество. Тя е моментъ, бър-зопроходенъ и неуловимъ моментъ, дребничка части-ца отъ вѣковетъ, нищоженъ откъслекъ отъ онуй безко-нечно нѣщо, което наричаме време, огасваща искрица откъсната отъ она огнь, който не огасва никога, вѣч-ността . . . Отъ смъртъта азъ не се боя, както не се боя отъ времето. . . Но ако не се боя отъ смъртъта — азъ се боя отъ себе си — понеже съмъ човѣкъ, а не божество; азъ се боя отъ своята слабостъ — боя се да не изпадна въ малодушие. . . Иначе казано, смъртъ-та не ми задава страхъ — обаче страхъ ми задава страхътъ отъ смъртъта!

12.

Нищо не погинва.

Погинването би било превръщане въ нищожество.

Подобно чудо е невъзможно.

За нищожество нѣма мѣсто въ свѣта!

Бидейки нищо — нищожество самб оспорва се-бе си, самб отрицава себе си.

Нищожество като нѣма — нищо не може да лип-са изъ недрата на съществуващитѣ реалности, нищо не може да бѣде отнето отъ всемира.

Прочее, смъртъ всецѣлостна, всепоглѣщаваща, всеразрушаваща, това сж думи само.

На онѝзи, които изказватъ подобна безсмислица
търба да се дава следния отговоръ:

— Това което е, ще пребъде. Това което умира
— изчезва отъ една срѣда, но не се проваля, сиречь
не се отлъчва само отъ себе си, не се изгубва само
за себе си, не отива въ небитие.

13.

Земниятъ животъ е ограниченъ между рождение
и умирање.

Но ограничение не значи нищожество.

Рождението не е отрицание на живота; какъ уми-
рането би могло да бжде подобно отрицание?

Рождението доказва едно безгранично творческо
могъщество; какъ смъртъта би била доказателство за
една всепоглъщаваща разрушителна сила?

14.

Зачало на моя животъ не е било друго нѣщо ос-
вень единъ свършкъ: свършкътъ на моето отсѣт-
ствие отъ земния свѣтъ.

Свършкътъ на моя животъ не ще бжде друго
освень едно зачало: зачалото на едно ново отсѣт-
ствие отъ земния свѣтъ!

15.

Моралтъ живѣе отъ абсолютни начала — и пър-
вото между тѣзи начала е задгробното битие.

Человѣкъ нѣмаше да гизди душата си съ добро-
детели — ако душата му бѣше подвластна на гробния
червей.

Идеята за свършенство е нераздѣлна отъ идеята
за вѣчностъ.

Духовното свършенство — то е божественото у
човѣка.

А божественото не може да бжде тлѣнно.

16.

Всичко което е измѣрено, всичко което има край,
бива скоропременно — колкото и да бжде продължи-
телно и жизнеспособно.

Нека гледаме, прочее, на нашето пребивание
тукъ на земята, като на ношуване въ една страннопри-
емница.

Ограничени и немощни, нека поставиме сърце-
то си по-високо отъ прищѣвките и произволитѣ на
сѣдбата.

Пленици на плътта, сиречь на временното, нека
посветиме грижитѣ си само на духа, сиречь на сврѣх-
временното.

17.

Едно отъ най-добритѣ обяснения и опредѣления
на смъртъта бихме намѣрили въ думата *обезплѣ-
тъване*.

Обезплѣтяването се оплъчва само противъ плътъ-
та, сиречь посѣга само на временнитѣ организми.

То не засѣга никога сврѣхплѣтскитѣ сили, сиречь
онзи духовенъ организъмъ, който нѣма нищо общо съ
времето.

Обезплѣтяването напомня оная риторическа фи-
гура, която намираме у многома поети — че душата е
временна пленница на плътта.

Обезплѣтяването се явява като избавителъ на
пленената душа.

18.

Смъртъта е винаги горчива и жалостна за онѝзи
хора, които, презъ цѣлия си животъ, сѣ имали само
една грижа — да избѣгватъ всѣка горчивина и жа-
лостъ!

19.

Начало премудрости страхъ господень, — дума една свещена притча . . .

А доказателство на премъдростта е презрението къмъ смъртта!

20.

Всичката ваша любовъ, всичката ваша нѣжностъ и преданостъ, всичкитъ вашъ устремъ къмъ идеално съвършенство, всичкитъ вашъ възходъ къмъ доброто, хубавото и истинното — превърнете ги на вѣра въ свръхвременни работи; вие ще разберете тогава, че смъртта е едно нищожно и минутно явление — и нѣма да се боите отъ нея.

21.

У християнина старостта донася съ себе си доказателство, че душата е свършено независима отъ физическия организмъ.

Той крепне — въ минутата когато слабѣе.

Докато тѣлесната пѣргавина му изневѣря — той чувства въ себе си оная всепобедна духовна мощъ, която съставлява, тъй да речеме, животъ въ живота. Той би могълъ да рече за себе си:

— Растящето свечеряване въ моето земно битие съпада съ растящето развидѣляване въ моята душа!

22.

За онзи човѣкъ който люби Бога, за онзи човѣкъ, който възхожда къмъ Бога отъ всичкитъ сили на душата си — смъртъ не сжществува.

Любовъ подобна — любовъ всеобемна и всепогльщаваща — е вжтре въ насъ като една вселена.

Може ли да се изгуби въ вселената — онзи който носи вселена въ себе си?

23.

Отсамошността на гроба се изучава, — отжждността се чувствува.

24.

— Сократе, азъ се дивя на твоето твърдение, че отъ тлѣнно тѣло може да произлѣзе безсмъртно сжщество!

— Дивишь ли се, че какавидата се обръща на пеперуда?

— Но най-сетне преминаването отъ единъ свѣтъ въ други изглежда като игра на разума!

— Игра противна на разума ли е преминаването на детето изъ утробата на майка му въ друга срѣда?

25.

— Какво нѣщо е смъртта?

— Пълно унищожение! — отговарятъ материалиститѣ.

— Какъ се зове онази сила или уредба, която погльща живото сжщество подиръ неговата смъртъ?

— Нищожество!

— Що е нищожество?

— Небитие!

— Що е небитие?

— Това което стои извънъ законитѣ на сжществуванieto и не може да сжществува!

. . . Значи, нищожеството — което стои извънъ всѣко сжществуване — може да унищожаватъ! И небитieto, сиречь това, което не е надарено съ жизненостъ, може да премахва битieto, сиречь това, което е надарено съ жизненостъ!

Такава е логиката на материалиститѣ и отрицателитѣ.

26.

Вие, които усъщате, че приближава последниятъ ви часъ, поставете душата си при крайнитъ предѣли на реалния свѣтъ — откъдето тя да може, само чрезъ едно махане на своитъ крила, да отлети въ сферитъ на безконечността.

27.

Смъртта е като болката. . .
Боимъ ли се отъ нея — правимъ я велемоцна.
Презираме ли я — побеждаваме я.

28.

Само любовта може да въздигне нашия духъ до пълно разбирање на безконечното. Навикнете да пренасяте мислитъ си отвъдъ тоя предѣлъ, който се зове гробовенъ прагъ — обикнете свръхземния свѣтъ, обикнете вѣчността — и вие ще почувствувате тѣхната реалность.

29.

Мъдрецо, какъ да освѣтимъ гроба, тая черна яма?

— Като поставимъ любовта си отвъдъ гроба!

30.

— Що е смъртъ, Сократе?

— Първитъ лъчи на безконечната зора!

120

ВЪЗХОДЪ

ОБЩЕСТВЕНО УСТРОЙСТВО

1.

Животът е една мисия.

Изходната точка на тая мисия се намира въ нашето духослужение.

Това, което наричаме действие, не е друго нѣщо освенъ конкретизирана мисълъ.

Иначе казано, нашиятъ истински животъ е нашиятъ вътрешенъ животъ.

Нашиятъ вънкашенъ животъ не е освенъ редъ усилия, постѣпки, жестове и подвизания — които симулизируютъ това що става вътре въ насъ.

Тѣй че, сѣщинската история на нашия животъ се тли въ историята на нашитъ мисли. Нашето Вѣрую ни разкрива, отбулва ни; то обяснява смисъла на нашитъ борби и домогвания.

Тѣй че само ново Вѣрую може да роди нови хора. Всѣка обнова върви отъ вътрешния животъ къмъ външния — а не отъ външния къмъ вътрешния.

Позивитѣ които се отправятъ къмъ заслѣпенитъ и озлобени общественици, да престанатъ да вършатъ криви работи — сѣ позиви безплодни.

Подобни общественици ще престанатъ да вършатъ криви работи само когато почнатъ да мислятъ правилно и да чувствуватъ благородно.

Намѣсто да осждаме тѣхното поведение — нека осветлимъ тѣхния разумъ и разсѣдъкъ, тѣхната съвѣсть.

Намъсто да ги наричаме злоторци, нека имъ докажемъ че тѣ се оплъчаватъ противъ законитѣ на живота — и вършатъ дѣло ялово и суетно!

2.

— Ще ви пратя господари, за да разберете че сте човѣци!

Така говори Богъ Саваотъ къмъ евреитѣ, въ стария заветъ. Тази божествена закана трѣба да се тълкува така: — Ще ви пратя господари, за да се опомните!

За да накаже разваленитѣ хора — Богъ имъ дава люти и безмилостни властници.

Светитѣ книги твърдятъ това, което твърди и историята — че развратътъ поражда потисничество.

Хора безъ моралъ и безъ съвѣсть сж роби на слѣпи плътски пощѣвки и влѣчения.

Всѣки отъ тѣхъ мисли, че е дошелъ на бѣль свѣтъ, за да прелъсти ближния си и да го ограби.

Всѣки отъ тѣхъ вижда въ грубата сила върховенъ законъ на живитѣ същества.

Въ подобно човѣшко общество всѣки се оплъчаватъ противъ всѣкого.

Но редъ при който човѣкъ е за човѣка вълкъ — не може да бжде вѣченъ.

Вестява се най-после единъ уредникъ, който казва:

— Съ моята желѣзна ржка ще обуздая всички немирници!

И обуздава ги. Укротява неукротимитѣ.

Но всаждането на подобенъ редъ дохожда съ вселяване на самовластие: уредникътъ се превръща въ на-трапникъ.

Яремъ замѣстя безредицата и безначалието.

Бѣснѣящиятъ гражданинъ се превръща въ покоренъ слуга.

Вълкътъ — двуногийтъ вълкъ — се оприличава на протуващо агне.

А философията на историята отбелязва следната истина:

— Онѣзи които не зачитатъ моралната и социална дисциплина като волни хора — ще бждатъ принудени да я зачитатъ като неволници!

3.

Народъ, който не признава никаква правда надъ човѣшката правда, никаква сила надъ човѣшката сила — сиречь, който не вѣрва въ Бога — бива рано или късно разбитъ, заробенъ и обезправенъ.

За волно и независимо битие е потребенъ силенъ устремъ къмъ редъ, справедливостъ и добродетель; а подобенъ устремъ липсва — тамъ гдето липсватъ вѣра въ върховенъ Промисълъ, зачитане на божествени наредби. Безъ богопознание и богопочитание нѣма и не може да има мждъръ и правиленъ общественъ животъ. Човѣкъ не може да бжде самъ на себе си идеалъ, самъ за себе си зачало и край. Първата потребба на човѣка е да допълни себе си духовно — да пре-сздаде своята душа. Кжде може той да намѣри на-сърчение и подкрепа въ тоя походъ къмъ съвършенство? У Бога! Богъ е изворътъ на всѣко добро, понеже понятието за Богъ е идентично съ понятието за съ-вършенство!

4.

Единъ народъ заживѣва животъ просвѣтенъ и нор-маленъ само отъ деня, когато почва да разбира нрав-ствено духовнитѣ закони — и да съобразява съ тѣхъ всички свои дѣла и стремления.

Народъ изпадналъ въ развала и варварщина не живѣе: той влачи живота си — както окованиятъ зло-сторникъ влачи оковитѣ си.

Такъв народъ не е даже народъ: той е разнебитена човѣшка сбирщина, назрѣла за погазване и покоряване, готова за робуване.

И когато подобна сбирщина стои нѣколко време незаробена — това се дължи само на немарливостта или търпимостта на нейнитѣ съседи.

5.

Всичко що става въ човѣшкитѣ общества — става възъ основа на една неотклонима социална логика. Задъ всѣки фактъ стоятъ сума други факти, които го пораждатъ; всѣко явление се обяснява чрезъ други явления, които го предшестуватъ.

Нѣма, следователно, по-криво сѣждане отъ следното, — което срещаме повседневно въ българскитѣ вестници:

Не е крива широката свобода, криви сѣ онѣзи, които злоупотрѣбватъ съ нея!

Единъ социологъ би разсѣждавалъ така:

— Не сѣ криви онѣзи хора, които злоупотрѣбватъ съ свободата, криви сѣ онѣзи сурови нравы, които позволяватъ да се върши безпрепятствено и безнаказано подобно злоупотрѣбение!

И въ заключение социологътъ би казалъ:

— Фактитѣ не стоятъ на висотата на правата, тамъ кждето правата не хармониратъ съ публичното духосложение. Права написани само на хартия сѣ сува абстракция. Правова държава е оная кждето правата сѣ написани въ сърцата!

6.

Добри граждани биватъ само добъръ баща, добъръ синъ, добъръ братъ, добъръ другаръ, добъръ съдружникъ, добъръ съратникъ.

И само добри граждани могатъ да обичатъ цѣлия си родъ.

Всички добродетели сѣ свързани една съ друга чрезъ интимни връзки, или, по-вѣрно, всички добродетели образуватъ една обща, цѣлостна, цѣлокупна добродетель, една всеобемна добродетель.

Не е възможно да проникне въ сърце човѣшко чувство на любовъ и преданостъ къмъ нѣщо благородно и възвишено, безъ да се разпростре това чувство къмъ всички благородни и възвишени нѣща.

Само у натури неуравновесени се вижда това чудовищно явление: люта и безумна вражда да граничи съ чисти и свѣтли инстинкти.

7.

Равенство не значи право на всички да занимаватъ¹⁰⁴ еднакво положение въ обществото и еднакво да влияятъ върху неговото уреждане и развитие — а значи право на всички да действуватъ волно и безпрепятствено въ работата за която сѣ годни, въ попрището което съответствува на тѣхнитѣ дарби и способности.

Тѣй че за да се насади равенство въ обществото — законодательтъ трѣба да закриля професии — но не да подкрепя претенции и прищѣвки.

Уличниятъ метачъ и гениалниятъ човѣкъ сѣ равни граждани — не защото тѣхната дума има еднаква тежестъ — а защото всѣки отъ тѣхъ намира еднаква подкрепа въ законитѣ и властитѣ — когато не забравя своята роля, сиречь когато отдава на чуждото дѣло почитанието, което изисква за своето.

8.

Редъ обществавъ чрезъ държавна иерархия се осъществяватъ чрезъ държавна иерархия.

Държавната иерархия състои отъ глава, която мисли и решава — и отъ ръце, които получаватъ заповѣди и ги изпълняватъ.

Държава безъ иерархия — то е кѣща безъ стѣлба. Какъ се установява подобна иерархия?

Чрезъ строга дисциплина. Единство въ повелѣята отъ една страна, — единство въ действието отъ друга страна.

Държава, която се урежда — то е сграда, която се строи; майсторъ-архитектъ не може да позволи на всѣки простъ зидаръ да обсъжда плановеѣ му.

Когато принципътъ на дисциплината бива погазенъ — въ обществото се вселява онуй жалко хаотическо състояние, което единъ старовѣковенъ писателъ е охарактеризиралъ съ следнитѣ думи: *Tot carita, tot sensus*, колкото глави, толкова мнения.

И тогава...

Тогава общество и държава почватъ да западатъ. Несъгласието поражда безредици и неправди.

Безредицитѣ и неправдитѣ пораждатъ люти вражди.

Лютитѣ вражди пораждатъ взаимноизтрѣба.

Положението на единъ народъ, въ надвечерieto на неговото погинване, може да бѣде описано въ шесть думи:

Всѣкой противъ всички, всички противъ всѣкого!

Тѣй погинаха старовѣковнитѣ царства и господарства — Персия, Асирия, Египетъ, Гърция, Римъ.

Историята дума за тѣхъ:

— Тѣ се провалиха и изчезнаха — но не като жертви на своитѣ врази, а като жертви сами на себе си...

Всѣко социално и държавно осмъртъване е всѣцностъ самоубийство.

Съучастие на всички въ общественото уреждане — то значи съучастие на всички въ общия прогресъ. Който иска да упражни какво да е влияние върху устройството на държавата — иска, всѣцностъ, да дава насока на цивилизацията: потребно е самъ той да бѣде цивилизованъ човѣкъ...

— Държавата ни е зле улѣтена, думаха атинянитѣ.

Сократъ отговаряше:

— Причината на това е, че вие сами сте зле улѣтени!

10.

Гете¹⁰⁵ обичаше да дума:

— По-добре редъ съчетанъ съ накрънена свобода — отколкото свобода съпровождана отъ накръненъ редъ.

Свѣтла мисль!

Рано или късно редътъ донася свобода — като съгласува твърденията на знанието, на вѣрата, на труда, на изкуството и на добродетелта — и като дава възможностъ на тѣхнитѣ представители да развиватъ полно своитѣ достоинства и способности.

Наопаки, свободата не бива винаги и непременно творителка на редъ: когато дохожда преждевременно, тя убива всѣка творческа мощъ и всѣка жизнена сила — като отъждествява тѣзи две неотъждествими работи: постепенно духовно назрѣване, сиречь прогресъ нормаленъ — и духовенъ развой изкуствено ускоренъ, сиречь прогресъ ненормаленъ.

11.

Попитайте единъ швейцарець, единъ белгийецъ, единъ холандецъ, единъ датчанинъ — где е първо-

източникът на тяхните свободни наредби — тъ ще ви дадат еднакъв отговоръ:

— Нашите свободни наредби сж рожби на нашата привързаност към нравствения редъ, към социалната дисциплина, към гражданската солидарност. За да бждемъ добри граждани — ние разбрахме че трѣба първомъ да станемъ честни хора. Нашата политическа свобода дойде подиръ нашата еманципация отъ гнета на пороцитѣ!

12.

Въ културните страни властта внушава довърне съразмѣрно съ достоинствата и авторитетността на властника.

Въ безкултурните страни властникътъ дири подкрепа въ страхопочитанието, което окръжава властта.

Иначе казано:

Въ културните страни властта е могъща чрезъ властника!

Въ безкултурните страни властникътъ е могъщъ чрезъ властта!

Въ културните страни има общъ духъ, обща идея, обща мисль.

Въ безкултурните страни държавникътъ е, така да речеме, привилегированъ идеологъ, официаленъ мислителъ.

13.

Най-добро държавно управление би имало тамъ където благородно чувство и бистъръ разсъждѣкъ би се срещали едновременно и у управляващи и у управлявани.

Но подобенъ идеалъ е непостижимъ.

Прочее, като имаме предъ видъ вѣчната слабостъ на човѣшката природа, нека речеме:

Най-добро държавно управление имѣ тамъ, където благородното чувство на народа допълва бистрия разсъждѣкъ на властника, а бистриятъ разсъждѣкъ на властника освѣтлява благородното чувство на народа.

14.

— Ще ги вкараме силомъ въ правия пътъ! — думатъ често властниците и управниците за народните маси. Тѣ се мамятъ.

Сжщинска сила е оная, която не действува силомъ.

Силомъ добро не става.

За да управляваме разумно хората, потребно е предварително да овладѣиме сърцата имъ чрезъ бащински обръщения.

Исусъ нѣмаше друго оржие освенъ словото — милостивото и ободрително слово.

15.

— Сократе, какъ се различава истинската демократия отъ лъжедемократията?

— Целта на демократията е да усиля развоя на народната култура, да ускорява прогреса — като дири подкрепа у знанието, у опитността, у изкуството, у таланта, у гения. А това значи, че главната грижа, че първиятъ дѣлгъ на демократията е да дава преднина на способните и даровити хора — така че обществото да изважда колкото е възможно по-голяма полза отъ тяхните трудове и предприятія. Прочее, когато видятъ в едната страна да играятъ първенстваща роля сплетнята, злобата, коварството, вѣроломството, бездарността, тѣжпостта и невежеството, когато видятъ в едната страна да се осмиватъ разумътъ и науката, да се обсипватъ съ хули и клетви мждростта и умѣлостта,

да се отритва систематически таланта отъ всѣки ва-
женъ постъ въ държавната иерархия, да се образува
съзаклатіе на мълчанието около заслужи-
тъ, — чрезъ най-трагично обезсилване и осамотение
да се отъждествява гениалността съ проказата, бж-
дете увѣрени че, съ каквито демократични названия и
титли да се кичатъ уредбитъ и уредниците на тая стра-
на — тя е страната на слѣпитъ страсти, на завистята,
неправдата, гоненията и отмъщенията, съ една речъ
страна псевдодемократическа!

16.

Каквото и да прави некадърниятъ властникъ, той
не бива никога годенъ за геройски подвигъ.

Велики дѣла вършатъ само великанитъ.

Отистина, виждаме често нищожностъ и бездар-
ностъ — ловко забулени — да минаватъ за способ-
ностъ и вещина.

Това, обаче, е една илюзия; хълмътъ — посрѣдъ
едно пространно равнище — изглежда планина, но
той си е хълмъ.

Дълговѣковно мамило нѣма въ историята. Рано
или късно тя поставя всѣкиго на мѣстото му.

17.

Ламтенето за властъ — психологически анализи-
рано — не е друго нѣщо освенъ стремление да блѣ-
стиме, не съ сръдства каквито намираме въ себе си,
а съ сръдства, които чужди хора ще поставятъ на на-
ше разположение.

Човѣкъ обладаващъ велики достоинства не бива
никога властоискателъ. Той не привлича славата чрезъ
подмамване: тя сама го задиря!

18.

Славолюбивъ обществень деецъ играе честята си
и спокойствието си на заръ — и най-подире се оттегля
отъ играта, огорченъ, посраменъ, изтощенъ, съсипанъ.

Такива дейци избобилватъ навсѣкжде — но най-
много се срещатъ, уви, на балканския полуостровъ —
който е пълненъ съ съкрушени самомнения и провале-
ни голѣмщини!

19.

Всички насилници и потисници сж основавали свое-
то господство върху порока и развалата.

Соготмре pour dompter — думаше единъ ста-
ровремски френски деспотъ — сиречь: развращавай
— за да покоряваш!

Развратникътъ не може да се грижи за унапред-
ване и да ратува за доброчестина; нравственото тро-
вило, всадено въ душата му, го заслѣпява: той не вър-
ва че сж възможни по-други редъ, по-друго живуване,
отъ реда и живуването наложени нему!

20.

— Ахъ, защо нѣмамъ потрѣбната за моя постъ
мъжественостъ и безстрашие!

— Ахъ, защо не действувамъ, а си хабя времето
и силитъ въ недоумѣние и нерешителностъ!

— Ахъ, защо имамъ властъ, когато съмъ негоденъ
за властуване!

Така охкатъ и стенатъ многома водачи, уредници
и управници — които съзнаватъ своята отговорностъ,
но не сж на висотата на своята мисия. . .

Най-страшната трагедия е онази, която се играе
вжтре въ насъ, когато нашата съвѣсть ни напомня яс-
но и повелително дѣлта ни — а нашето слабодушие
ни прѣчи да го изпълнимъ.

21.

Обществото трѣба да пожъне кавото е посѣло!

Ето единъ великъ законъ — законъ на живота и законъ на историята.

Това което стана на 16 април 1925 — стана въз основа на този законъ¹⁰⁶.

Но има и другъ единъ законъ — законъ божественъ и пресвещенъ — който може да бѣде формулиранъ така:

—Всичко що става по свѣта е полезно за плановетѣ на Провидението!

И въз основа на този законъ общочовѣшката свѣсть бѣ погнусена отъ казаното злодеяние — а българската народна душа стана достѣпна за свѣстяване и покаяние!

22.

Изпадне ли единъ народъ въ неволи и бедствия — вестяватъ се всевъзможни хитроумници, готови да го спасяватъ.

Но спасенъ бива само онзи народъ, който спасява самъ себе си.

Героиът играятъ велика роля въ живота на наредитѣ.

Но героиът не могатъ нищо — когато всѣко геройство липсва въ публичната душа.

23.

Когато Сулла¹⁰⁷ пожела да възвърне на римлянитѣ свободата, която бѣше имъ отнелъ — тѣ не бѣха вече въ състояние да се ползватъ отъ нея.

Така ни говорятъ старитѣ историци.

134

Най-грозното въ деспотизма е това — че той става една нужда не само за онѣзи, които го упражняватъ, но и за онѣзи, които го понасятъ.

Насадимъ ли порабощение въ уредбитѣ — ние всаждаме раболепностъ въ духоветѣ.

Робство — това е гѣнка въ душата.

Тая гѣнка се изглажда, но лека-полека, постепенно, следъ многогодишно и упорно превъзпитание.

Авторитѣ на Търновската конституция възмечтаха да извършатъ това изглаждане изведнѣжъ, съ единъ замахъ.

Тѣ не сполучиха.

24.

Тѣлитѣ проклинатъ своитѣ потисници. Тѣ не могатъ да разбератъ, че въ тѣхната душа се спотайва най-грознитъ потисникъ — невежеството.

Покваренъ робъ може случайно да стане воленъ човѣкъ. Но макаръ да заживява волно и самостоятелно — той не става свободенъ гражданинъ, въ истинския смисълъ на тая дума.

Свободата обитава въ духа — и не произлиза отъ премахването на единъ политически режимъ.

Никакви политически събития не могатъ да донесатъ въ живота това чудо — внезапна и пълна обнова на човѣцитѣ.

Пресъздаването на обществото върви — не отъ външния животъ къмъ вътрешния, както мислятъ идеолозитѣ, а съсемъ наопъки, отъ вътрешния животъ къмъ външния.

За новъ редъ е потребенъ новъ манталитетъ.

25.

Въ човѣшкото общество изобилватъ жалостнитѣ и трагични явления.

135

Едно отъ най-жалостнитѣ и най-трагичнитѣ е да гледаме човѣкъ надаренъ съ солидни познания и обширна начетеностъ — но лишень отъ здравъ разсѣдѣкъ и предвидливъ умъ, човѣкъ украсень съ всичкитѣ гиздилки на риториката и диалектиката — но осиротѣль отъ разумна воля и крепѣкъ характеръ.

Тая трагична неуравновесеностъ, тоя разводъ между учение и мѣдростъ, народотѣ много вѣрно го опредѣля въ следната пословица:

— Да е учено, добре; да е разумно, по-добре!
И въ тѣзи осемъ думи стои, може би, обяснението на всичкитѣ неволи, беди и злочестини, които българството претърпѣ отъ четиридесетъ години насамъ!

26.

Външниятъ животъ възпроизвежда вѣрно и точно вѣтрешния животъ, — никога хищността — насадена въ духоветѣ — не се превръща на самообладание и самоотверженостъ въ действията.

Представете си, че устройвате банкетъ — по всичкитѣ правила установени въ великосѣтскитѣ европейски сфери. На тоя банкетъ поканвате хора груби, хора диви, хора звѣроравни — които намѣсто да ядатъ ястията поднасяни всѣкому по отдѣлно, бъркатъ въ паницитѣ на съседитѣ си, грабятъ си хапкитѣ отъ устата.

Това е то народовластие у безкултурни тѣпли.

27.

— Ние сме числото, грамадното число, ние сме веломощното и всепобедно множество, — думаха атинскитѣ демагози, Клеоновитѣ¹⁰⁸, на предвжданитѣ отъ тѣхъ тѣпли. . . .

Сократъ отговаряше:

— Какво право може да създаде обстоятелството, че поклонницѣ на заблудата сѣ сто пѣти по-многочислени отъ поклонницѣ на истината?

Хиляди години изминаха отъ времето за което говоримъ. Аргументътъ на Сократа е и днесъ така неогоримъ както въ деня когато е билъ формулиранъ.

И днесъ — въ отговоръ на първенствуващитѣ софисти, които градятъ своята власть върху слѣпото доверие на тѣлитѣ — мѣдритѣ хора думатъ:

— Мнозинство не значи разумъ и правда; когато се допитваме до народа — дали е той за или противъ едно дѣло — полученитѣ гласове не трѣба да се преброяватъ, а трѣба да се претеглятъ!

28.

Историята не е полезна затова, защото разпръсва мраковетѣ на миналото — а затова, защото опитна въ неизвѣстността на бъдащето.

Истинскитъ историкъ не се задоволява да казва: — нашитѣ дѣди погинаха жертва на своитѣ егоистични ламтежи! . . .

Той прибавя: — сегашнитѣ и бъдащитѣ поколѣния ще изпаднатъ въ грозни бедствия, ако не разбератъ тая поука на миналото — че общото благо не бива отражение на частното благо, а съвсемъ наопаки, частното благо бива отражение на общото благо! . . .

29.

Законитѣ на историята могатъ да бждатъ отъждествени съ законитѣ на живота.

Личността бива дотолкова дългоденствена до колкото зачита въ себе си правилата на доброто здраве; а така сжщо, обществото бива дотолкова жизнеспособно, доколкото зачита въ себе си правилата на моралния редъ и на социалната дисциплина.

***

Обществото е като всёко сдружение: не почитат ли неговитѣ уредби на справедливи начала — то свършва съ разнебитване и несъстоятелностъ.

***

Политиката е наука на равновесието и на солидарността.

Равновесие и солидарностъ се достигатъ чрезъ взаимна почитъ, взаимни отстъпки и взаимна помощъ.

Всѣки който обладава сили да живѣе и да се развива разумно има право на подкрепа и закрила отъ страна на държавата и обществото.

30.

Историята на всёко общество отдѣлно — и на цѣлия човѣшки родъ вкупомъ — не е друго нѣщо освенъ постоянно оправдание на тоя божественъ законъ: всёкому споредъ дѣлата му.

31.

Единъ отъ великитѣ уроци на историята е че народи безвѣрни и заробени не сж смогвали никога да овладѣятъ свобода чрезъ самоотвержена борба и мъжествени подвизи.

Който не вѣрва въ нищо, не обича нищо.

А който не обича нищо, не се жертвува за нищо.

32.

История — това е политика, която е получила край.

Политика — това е история, която сега се твори.

33.

Народний водачо, твоята дейностъ не може да бжде друго освенъ роля — замислена и нагласена въ

сърцето ти — и играна върху сцената на публичния животъ.

Прочее, подкачи отъ самообнова борбата си за обща обнова. Помни че апостолско дѣло не е възможно безъ апостолска чистота и добродетель. Помни че каквото носишъ вѣтре въ себе си — това само можешъ да на отечеството си.

34.

Кабинетниятъ мечтатель може да превръща своитѣ блѣнове въ вѣрвания — и своитѣ вѣрвания въ надежди.

Държавникътъ трѣба добре да измѣри растоянието, което се простира между идеала и човѣчеството.

35.

Често се казва, че историята трѣба да почита народнитѣ пѣрвенци и водачи. По-вѣрно ще бжде да кажемъ, че народнитѣ пѣрвенци и водачи трѣба да почитатъ историята.

36.

Когато налагатъ закони и наредби на простолудието, властници и уредници трѣба едновременно да налагатъ на себе си почитание къмъ това, що узаконяватъ и нареждатъ.

Властници и уредници сж лѣкари: тѣ лѣкуватъ социалнитѣ неджгавости.

А лѣкаръ не трѣба никога да се гаври съ своитѣ лѣкарства!

37.

Властлюбивъ и бездаренъ общественъ деецъ играе честъта си и спокойствието си на заръ — и най-